

पटुत्वसकलेंद्रियांमनुजतासुवंशीजनी ।
द्विजत्वहिदिलेंभलेंबहुअलभ्यजेंकींजनीं ॥
यशःश्रवणकीर्तनींरुचिदिलीतरीहावरा ।
म्हणेअधिकद्याचकींअखिलयाचकींहावरा ॥ १२ ॥

कदाचित् तू म्हणशील की, म्यां तुला जे घावयाचे तें पुष्कळ दिलेंच आहे, आतां आणखी काय मागतोस ? तर कवि भगवंतास म्हणतात, ऐक—

पदान्वयः—सकलेंद्रियां पटुत्व, मनुजता, सुवंशीं जनी, जे जनी बहु अलभ्य की [तें] भले द्विजत्व हि दिले, यशःश्रवणकीर्तनी रुचि दिली, तरीं हा अखिल याचकीं हावरा, अधिक वरा द्याच कीं म्हणे.

सकलेंद्रियां पटुत्व,—सकलेंद्रियां—चक्षुश्रोत्ररसनादि पंचज्ञानेंद्रियें आणि पाणिपादादि पंच कर्मेंद्रियें यांच्या ठायीं पटुत्व—आपआपले विषय ग्रहण करण्याविषयी, व ग्रहणचलनादि व्यापार करण्याविषयी, त्या त्या इंद्रियाची दक्षता; मनुजता,—मानवजन्म—इतर पश्यादियोनीपेक्षां श्रेष्ठ जो मनुष्यजन्म तो; त्यांत आणखी—सुवंशीं जनी,—श्रेष्ठ कुळांत जनी—जनन—जन्म; ब्राह्मणव्यतिरिक्त वर्णांतहि श्रेष्ठ कुलीनतेचा संभव आहे म्हणून एथे सुवंशी जननाचें विधान केलें आहे, त्यांत आणखी—जें जनीं बहु अलभ्य कीं [तें] भलें द्विजत्व हि दिलें,—जे जनीं—जनांत—सृष्टींत—कर्मभूमीत—बहु—अत्यंत, अलभ्य—प्राप्त होण्यास कठीण कीं, (हे अवधारणार्थी अव्यय, ' तो जातो कीं, ' ' ती मोठी गुणी आहे कीं, ' इत्याद्युदाहरणांत कीं हे केवळ अवधारणार्थी अव्यय जसे समजावयाचें तसें एथें समजावे.) तें—भलें द्विजत्व हि दिले,—भलें—चांगले—भक्तिज्ञानवैराग्येंकरून संपन्न असें—द्विजत्व—ब्राह्मणत्व हि दिलें, एथे द्विजशब्देंकरून क्षत्रिय—वैश्य या वर्णांचाहि संभव होण्याचा प्रसंग आहे, म्हणून मला वाटतें ' भलें ' या विशेषणाने कवीनीं त्याचे निराकरण दर्शवून एथें ब्राह्मण वर्णांचेंच ग्रहण अभिप्रेत आहे असें सुचविलें; अथवा, तशाच अभिप्रायाने दिलें या क्रियापदाचें तें क्रियाविशेषण मानिलें तथापि प्रशस्त; ' द्विजत्वहि दिले, ' परंतु ' भलें ' दिलें, म्हणजे जसें

१ अनुर्जननजन्मानिजनिरुपतिरुद्भवः

—अमर.

जनीसीमंतिनीवध्नोरुपत्तौचजनिर्मता

—विश्व.

द्यावयाचे तसे दिले-अर्थात् ब्राह्मणजन्माचें दिले;^१ नुसता ब्राह्मण वर्णांत जन्म दिला इतकेच नाही, परंतु तो देऊन आणखी - यशःश्रवणकीर्तनी रुचि दिली,—यशःश्रवणकीर्तनी,—यश (यशस् यांतील सूचा विसर्ग पुढील शच्या योगानें तसाच राहिला)- कीर्ति-महिमा-अर्थात् सर्व भूतांच्या ठायीं

१ भागवतातही कपिलानें देवहृतीस असेच उत्तरोत्तर योन्याधिक्यवर्णन दाखविलें आहे, त्यांत ब्राह्मण श्रेष्ठ म्हणून सांगितले आहे, आणखी त्यातही जो कोणी समदर्शी मानव त्याचे अत्यंत श्रेष्ठत्व सांगितलें आहे

जीवा श्रेष्ठान्जीवानांतत प्राणभृतःशुभे ।
 तत सचित्ता प्रवरास्ततश्चेद्रियवृत्तय ॥ २८ ॥
 तत्रापिस्पर्शवेदिभ्य प्रवरारसवेदिन ।
 तेभ्योगंधविद श्रेष्ठस्तत शब्दविदोवरा ॥ २९ ॥
 रूपभेदविदस्तत्रततश्चोभयतोदत ।
 तेषाबहुपदा श्रेष्ठश्चतुष्पादस्ततोद्विपात् ॥ ३० ॥
 ततोवर्णाश्चत्वारस्तेषांब्राह्मणउत्तमः ।
 ब्राह्मणेष्वपिवेदज्ञोह्यर्थज्ञोऽन्यधिकस्ततः ॥ ३१ ॥
 अर्थज्ञात्संशयच्छेत्तातत श्रेयान्स्वकर्मकृत् ।
 मुक्तसगस्ततोभूयानदोग्धाधर्ममात्मनः ॥ ३२ ॥
 तस्मान्मय्यर्पिताशेषक्रियार्थात्मानिरतर ।
 मय्यर्पितात्मन.पुसोमयिसन्यस्तकर्मण ।
 नपश्यामिपरंभूतमकर्तु.समदर्शनात् ॥ ३३ ॥

—तू. स्कं. अ. २९

प्राकृत कवीनीही जागोजाग इतर देहापेक्षा या नरदेहाचें महत्त्व वर्णून आपलें अक्षय कल्याण करून घेण्यास हीच संधी आहे म्हणून सांगितले आहे. श्रीधर कवि म्हणतात.-

सख्यारामाविश्रातितुझियेनामी ।
 म्हणउनिमजलानेत्वरेंनिजसुखधामी ।
 अवचटसुकृतेनरदेहाझालीमेटी ।
 पशुसुतजायाधनधामीआवडीमोठी ।
 माझीमाझींम्हणुनिम्यांधरिलीपोटी ।
 यांच्यांसर्गेभोगित्यादुःखकोटी ॥ संख० ॥ ५ ॥

अभिनिविष्ट जो मीं त्या मज भगवंताचे गुणानुवाद त्याचें-श्रवण-ऐकणें आणि-
कीर्तन-कथन करणें, यांविषयी, रुचि-आवड दिली, ती तर अत्यंत दुर्लभ; तरीं
हा अखिल याचकी हावरा, -तरी-इतके सारें दिलें असतांही हा अखिल
याचकी हावरा, हा-कवि आपल्यास दाखवून म्हणतात-हा-मी, अखिल याचकी
-साऱ्या याचकांमध्ये हावरा-लोभी-अतृप्त असा आहे, म्हणून-आजक वरा
द्याच कीं म्हणे-अधिक-आणखी, वरा-इष्ट वस्तूते द्याच कीं म्हणे-म्हणतो;
एथें च आणि कीं हीं अव्यये आग्रहार्थी जाणावी. अथवा एथें, 'तरी हा अधिक-
याचकी हावरा अधिक वरा द्याच कीं म्हणे,' असा पदान्वय करावा; अर्थात् साऱ्या
मागणारांमध्ये असंतुष्ट होय; आणखी म्हटलेहि आहे-असंतुष्टाद्विजानष्टाः, तेव्हां
साऱ्या याचकांमध्ये हा नष्ट याचक होय, खाण्याविषयी जो अतृप्त असतो त्यास
हावरा म्हणतात, त्याच अर्थाचा एथें अतिदेश जाणावा. यांत इंद्रियपटुत्वापासून
रुचीपर्यंत उत्तरोत्तर पांच वस्तूचें उरकषाधिक्य दिसतें, म्हणून एथें सार अलंकार
जाणावा.

रामजोशीही असेच म्हणतातः—

नरजन्मामधिंनरकरुनिघेनरनारायणगडी ।

तरिचसार्थकमानवकुडी ॥ धृ० ॥

बाचौन्यांशीलक्षवेळसंसारपडलागळा ।

चित्तेचापिकलामळा ॥

दारधनाचालोभेताकुनीझडकरहोवेगळा ।

हाकसाडकलिशीपिळा ॥

धनानिमित्तजनापुढेतूदाखविशानानाकळा ।

कितितुलामुलाचालळा ॥

(चाल) तूपडुंनकोयाचेभरी ।

तुझ्याहेंखापरफुटतेशिरी ।

तुळ्यमीगोष्टसांगतोखरी ॥

आताकरतांतडी ही 'पुन्हानयेबावडी' ॥ नरजन्मामधिं ॥ १ ॥

असें न म्हणशील तूं वरद वत्सल श्रीकरा ।

परंतु मज भासलें म्हणुनि जोडितो मीकरा ॥

दिलें बहु बरें खरें परि गमे कृपा व्यंगती ॥

अलंकृति मती सती मनिं शुरे न जो संगती ॥ १३ ॥

पुनः कवि उलट बेऊन म्हणतात, -साऱ्या याचकांमध्ये मीं हावरा आहे असें तुम्ही म्हणाल म्हणून म्यां जे मागल्या केकेत अनुमान केले होते ते वस्तुतः योग्य नाही; आणि जरी तुम्ही मला हावरा म्हटले तरी त्या माझ्या हावरेपणास हेतु आहे; असा स्वाभिप्राय दर्शवित होऱ्साते कवि म्हणतात.

पदान्वयः—वरद वत्सल श्रीकरा तू असें न म्हणशील, परंतु मज भासलें, म्हणुनि मी करा जोडितो, बहु बरें दिले खरे, परि ती कृपा व्यंग गमे, जो संगती न, (तो) अलंकृति मती सती मनिं शुरे.

वरद वत्सल श्रीकरा तूं असें न म्हणशील,—वरद—हे वर देणाऱ्या—जे जे ज्यास दृष्ट ते ते त्यास पुरविणाऱ्या वत्सल—हे दयार्द्रचित्त—हे दयानिधे श्रीकरा—हे विष्णो—श्री आहे कराच्या ठायी म्ह० हस्ताच्या ठायी ज्याच्या असा तू, (बहुब्रीहि) अथवा, श्री—लक्ष्मी आहे—करी—हाती—अर्थात् सत्तेत ज्याच्या असा तू, अथवा, श्री—कल्याण त्याते—करा—करणारा—अर्थात् स्वभक्तांचे ऐहिक आणि कैवल्यदानापर्यंत आमुष्मिक कल्याण करणारा असा तू, त्याचे संबोधन; हीं तिन्ही हेतुगर्भ संबोधनें जाणावी; तूं असें न म्हणशील,—तू—एतद्गुणविशिष्ट तू—असें—साऱ्या याचकांमध्ये मीं हावरा आहे असे जे म्यां वर मागल्या केकेत म्हटलें ते न म्हणशील—म्हणणार नाहीस, कारण, तू वरद आहेस—जो जो ज्याचा मनोरथ तो तो त्यास पुरविणारा आहेस,—‘ये यथा मां प्रपद्यते तांस्तथैव भजाभ्यहम्’ म्हणून त्वांच गीतेत सांगितलें आहे; त्यांत आणखी, वत्सल आहेस—दयालु आहेस—म्हणजे आपल्या अज्ञापणाने कोणी भलतेच मागितले तर ते त्यास न देतां जे त्यास हितकारक तेच त्यास देतोस, म्हणून दयालु आहेस; इतके माझे सामर्थ्य कोठले म्हणशील तर तू, श्रीकर आहेस—साक्षात् लक्ष्मीचे निवासस्थान तुझे हस्तकमल आहे,—अथवा, सर्व कल्याणाते करणारा तू आहेस, तेव्हां असा समर्थ तू मला हावरा कसे म्हणशील ? ज्याचे ठायी देण्याची इच्छा अथवा सामर्थ्य न्यून असते तोच आपले इच्छेहून अथवा सामर्थ्याहून अधिक मागणारास हावरा असें म्हणतो, तू तर देण्याविषयी दयालु आणि समर्थ आहेस, तेव्हां अर्थात् तू असें मला म्हणणार नाहीस; अथवा, एथें वरद-वत्सल—साऱ्या वदान्यांमध्ये वत्सल म्ह० दयालु, असे एक पद केले असतां हि प्रशस्त. असें एक पद केल्यावर वरदवत्सला असे जें पाठांतर आढळते तें मला

अधिक प्रशस्त दिसते, कारण, पुढील श्रीकृष्ण या संबोधनाशी तें मिळते आहे. परंतु मज भासले, -तुं तर असे म्हणणार नाहीस, परंतु मला उगीच वाटले- अशी कल्पना उगीच माझ्या मनांत आली, एथे कवीने पूर्वी 'मला हावरा म्हणशील' म्हणून जे विधान केले होते त्याचा 'असे न म्हणशील' घेणेकरून पुनः निषेध दाखविला आहे, तेव्हां हा आक्षेप अलंकार जाणावा. म्हणुनि मीं करा जोडितो, -यास्तव मीं आपले हात जोडितो-अर्थात् नमस्कारपूर्वक तुझी क्षमा मागतो; तूं इतका समर्थ आणि दयालु असून मजसारख्या दीनास हावरा म्हणशील म्हणून जो मला भास झाला, तो तुझ्या थोरपणास आणि माझ्या कृतज्ञतेस अयोग्य, म्हणून मीं क्षमा मागतो असा एथील कविहृत्तरार्थ जाणावा. बहु बरे दिलें खरें, -आपण जें पूर्वोक्त इंद्रियपटुत्वादि दिलें तें फार चांगलें यांत संशय नाही; परि ती कृपा व्यंग गमे, -परि तथापि ती कृपा-अशा देण्यानें आपण प्रकट केली जी आपली कृपा ती मला-व्यंग म्हणजे न्यून-अर्थात् जशी असावी तशी नाही अशी-गमे-वाटते; अर्थात् भगवत्पददर्शनावांचून इतर सर्व अर्थ अशाश्रित म्हणून निष्फल होत. त्या कृपेच्या व्यंगतेस दृष्टांत-जों संगती न, -जों कालपर्यंत संगती आपला प्राणप्रिय जो सहवर्ती पति तो अथवा त्याची संगती-म्हणजे समागम न-नाहीं, -[एथें संगती हा मूळचा शुद्ध संस्कृत शब्द मानून प्रासार्थ त्यास दीर्घत्व मानिलें असतां हा शेवटला अर्थ समजावा; अथवा, संगती हा प्राकृत शब्द मानिला असतां या उभय अर्थांचाहि स्पष्ट संभव त्यांत होतो] तों कालपर्यंत-अलंकृतिमती सती मनि झुरे, -अलंकृतिमती-अलंकारयुक्त-अर्थात् वस्त्रा-लंकार घालून पतीच्या आगमनाची मार्गप्रतीक्षा करणारी अशी जरी-सती-साध्वी-पतिव्रता स्त्री आहे तरी ती-मनि झुरे-आपल्या मनांत झुरते-अर्थात् पतिविरहाने दुःखित असते. या दृष्टांतानें एथे स्वपतिव्यतिरिक्तान्यपुरुषासक्त विरहिणी नायिकेचें दर्शन होऊन तेणेकरून कवीच्या अभिप्रेत प्रार्थनाविषयास अननु-

१ हा संस्कृत व्याकरणात अलंकृति शब्दास मत्तुप् प्रत्यय होऊन त्यास स्त्रीलिंगी ङीप् झाला आहे. श्रीमती, धीमती, बुद्धिमती, कीर्तिमती, दैदीप्यमती, इ० आणसी अशा प्रकारची उदाहरणे.

२ विरहिणी नायिकेचें वर्णन अमरु शतकांत केले आहे, ते असें—

श्लिष्टःकंठेकिमितिनमयामूढयाप्राणनाथ

श्र्युंबत्यस्मिन्वदनविधुति.किंकृतकिन्नदृष्ट ।

नोक्तःकस्मादितिनववधूचेष्टितचितयती

पश्चात्तार्पवहृदितरुणीप्रेम्णिजातेरसज्ञा ॥

रूप जृगारवर्णनरूप दोषाचा प्रसंग येत होता, म्हणून मला वाटते, मोरोपंताने आपल्या चातुर्थ्याने एथे स्तुती पदाची योजना करून पतिव्रतेचा परमविहित जो आपल्या पतीच्या ठायी अनुराग, त्याच्या वर्णनाने तो प्रसंग उडविला. या दृष्टांताचे तात्पर्य हेच की, जरी वस्त्रालंकारभूषिता अशी पतिव्रता स्त्री आहे, तरी जोपर्यंत तिला पतीचा सहवास नाही, तोपर्यंत ती जशी त्या अलंकारादिकांचे अधिक सुख न मानितां पतिविरहाचेच दुःख अधिक मानिते, तसें कवि भगवंतास म्हणतात,— जरी इंद्रियपटुत्वादिकांचा लाभ आपण मला दिला, तरी आपले कृपादर्शन जोपर्यंत नाही, तोपर्यंत मला त्यांचा तसा संतोष नाही, असा एथील कविहृदयार्थ दिसतो. एथें हा दृष्टांत अलंकार जाणावा.

यांत विरहिणीस पश्चात्ताप कसा होतो, आणि ती आपल्या मनांत कशी शुरते, हें दर्शविले आहे, तसेंच पुढल्या श्लोकांत तिची उत्कंठा दाखवून उद्विग्नता दर्शविली आहे.

वरमसौदिवसोनपुनर्निशा ननुनिशैवरन्नपुनर्दिवा ।

उभयमेतदुपैत्वथवाक्षयं प्रियजनेननयत्रसमागम ॥

एथे विरहिणी नायिकेच्या अतर्गत वासकसज्जा म्हणून भाणखी एक नायिकेचा भेद आहे, त्याचे वर्णन जाणावें. या वासकसज्जा नायिकेचे लक्षण साहित्यदर्पणांत केले आहे ते असे,—

कुस्तेमंडनयस्या सज्जितेवासवेश्मनि ।

सातुवासकसज्जास्याद्विदितप्रियसंगमा ॥

आणि याच्या उदाहरणार्थ राघवानंद नाटकातला श्लोक लिहिला आहे.—

विदूरेकेयूरेकुरुकरयुगेरत्नवलयैर् ।

अलंगुर्वीप्रीवाभरणलतिकेर्यकिमनया ॥

नवामेकामेकावलिमयिमयित्वं विरचयेर् ।

नपथ्यनेपथ्यंबहुतरमनंगोत्सवविधौ ॥

कृतं वपुषिभूषणचिकुरघोरणीधूपिता ।

कृताशयनसन्निधौकमुकवीटिकासंभृतिः ॥

अकारिहरिणीदृशाभवनमेत्यदेहत्विषा ।

स्फुरत्कनककेतकीकुसुमकांतिभिर्दुर्दिनम् ॥

करालपुरतीदयातरिअसोदिलेपावलें ।

परंतुहरि एकदात्वरितदाखवापावलें ॥

प्रसादकरणेंमनीजरिनसेलहेंआवरा ।

जयाबहुतयासद्यामजकशासमीहावरा ॥ १४ ॥

आतां मजवर पुरतीच दया करा म्हणून प्रार्थित होत्साते कवि म्हणतात.

पदान्वय.—पुरती दया कराल तरि दिलें पावलें असो, परंतु हरि एकदा पावलें त्वरित दाखवा, जरि प्रसाद करणें मनी नसेल, हे आवरा, जया बहु तथास द्या, मज कशास, मी हावरा.

मागल्या केकेंत कवीनीं भगवत्कृपेची व्यंगता मात्र सुचविली, परंतु ती कृपा व्यंग कशीं म्हणून दर्शविलें नव्हतें, तें एथें स्पष्ट दर्शवित होत्साते कवि म्हणतात,— पुरती दया कराल तरि दिलें पावलें असो,—पुरती दया कराल—पूर्णपणें जर आपण मजवर दया कराल तरि—तर दिले पावलें असो,—जे इंद्रियपटुत्वादि पूर्वी आपण दिलें म्हणून म्यां मागल्या केकेंत सांगितले तें मला—पावलें असो—पावलें असे असो; अथवा, पुरती दया कराल तरि असो,—एथें उपकार स्वीकृति दाखविण्याकरितां 'असो' हें अन्ययासारिखे निराले पद मानिले तथापि प्रशस्त, मग 'दिलें पावलें';—इंद्रियपटुत्वादि आपण जे दिले ते मला पावले, असा पदान्वय करावा. परंतु हरि एकदा पावलें त्वरित दाखवा,—परंतु—ती पूर्ती दया तर फारच मोठी आहे, परंतु सद्यः—हरि—हे हरि एकदां पावले त्वरित दाखवा, एक वेळ तरी आपली पाउलें त्वरित दाखवा; अर्थात् एकदां तरि दाखवा,—परंतु उशीर लावू नका. अथवा,—एथे 'एकदा' या पदानें केव्हां तरि दाखवा असें कवि म्हणून गेले, इतक्यांत लागलेंच दुसऱ्या विचारवेगाने आपला धीरपणा सोडून औत्सुक्य दर्शविण्याकरितां त्यांनी 'त्वरित' या पदाची योजना केली असावी असे मला दिसतें, इतकें असूनहि—जरि प्रसाद करणें मनी नसेल,—जरि—जर हा आपले चरण दाखविण्याचा—प्रसाद—अनुग्रह करणे आपल्या—मनी नसेल—मनांत नसेल; तर मग—हें आवरा,—हें—जे आपण दिले तें सारें आवरा—आटोपून घ्या; आणि—जया बहु तथास द्या,—ज्यास हें बहु—पुष्कळ वाटत असेल तथास द्या; मज कशास,—मला कशास देतां—मी हावरा,—मी हावरा म्हणजे अतृप्त याचक आहे;

१ सत्कर्माचरणाविषयी अधीरपणाच असणें योग्य आहे.

गृहीतइवकेशेषुमृत्युनाधर्ममाचरेत्

अशी नीति आहे. तुकोबाहि आपल्या प्रार्थनेत असाच आपला अधीरपणा दाखवितात;—
धीरनाहीमाझ्यामनानाहीनाहीनारायणा ॥

हें म्यां पूर्वीच सांगितलें आहे, व आपणासहि ठाऊक आहेच. एथे 'आवरा' असें म्हणण्याने कवीनी लेकराचा आपल्या आईपुढें जसा तसा आपला भगवंतापुढें लडिवाळपणा दाखविला. इंद्रियपटुत्व, ब्राह्मणजन्मादि, ज्यास मोठेसें वाटून याजवरच जो तृप्त असल तो अज्ञ, अभागी, असा एथील ध्वनितार्थ जाणावा.

१ ज्ञानहीन जी केवळ ब्राह्मणादि उच्चवर्णींच्या ठायी जन्मादि, ती सारी अभिमान-जनक, अतएव भगवदनुग्रहास प्रतिबद्धक, म्हणून ती मला नकोत असाच आपला भावार्थ कुर्ताने श्रीकृष्णास स्वप्रार्थनेत दर्शविला आहे.—

जन्मैश्वर्यश्रुतश्रीभिरेधमानमदःपुमान् ।

नैवार्हत्यभिधातुवैत्वामकिंचनगोचरम् ॥

भाग, स्कं. १, अ. ८, श्लोक. २६

दिलें फिरनि घेतलें अशि अकीर्तिलोकीं नहो ।

सुनिर्मलतुझीं पदें कधिं तरिं विलोकीं नहो ॥

निजप्रियजनांकडे तरि हि देहवाला जसी ।

पडेल समजा विसी तसि करोत कां लाजसी ॥ १५ ॥

मागल्या केकेत दिले तें परत घ्या म्हणून लडिवाळपणानें कवीनीं भगवंतास म्हटलें, परंतु यांत तसें करण्याचें अनौचित्य दर्शवित होस्ताते कवि आणखी प्रार्थना करितात.

पदाभ्वय—दिलें फिरनि घेतलें अशि अकीर्ति लोकीं नहो, तुझीं सुनिर्मल पदें कधिं तरिं विलोकीं नहो, निजप्रिय जनांकडे तरि हि देहवाला दे, जसी समजा विसी पडेल तसि करोत, कां लाजसी ?

दिलें फिरनि घेतलें अशि अकीर्ति लोकीं नहो,—दिलें फिरनि घेतलें—जे आपण इंद्रियपटुत्वादि दिलें आहे ते फिरनि घेतलें—परत घेतलें अशि अकीर्ति लोकीं नहो,—अशी आपली—अकीर्ति—दुखीं किक या—लोकांत नहो—नहोऊ;—याचकास दान देऊन तें पुनः परत घेणे दात्याच्या अपकीर्तीस कारण होतें म्हणून असें अनुचित कर्म आपणाकडून होणार नाही; मला जें इष्ट व आपल्या सद्यशास कारणभूत, असें जे कांहीं तेंच आपणाकडून घडेल, असा आपला हृद्गत अर्थ दर्शवित होस्ताते कवि म्हणतात—तुझी सुनिर्मल पदें कधिं तरिं विलोकीं नहो, तुझे अत्यंत पवित्र चरण मी केव्हां तरी पाहीन असें हो—होऊ. एथें भगवंताच्या निर्मल पदाच्या अवलोकनेच्छेवरून कवीची स्वपापरूपमालिन्याचे निरसन व्हावें अशी इच्छा ध्वनित होते. या दोन चरणांत नहो आणि हो ही जरी एकाच धातूची रूपे आहेत, तरी ती एकांत अकरणरूपी आणि दुसऱ्यात करणरूपी प्रयोजिली आहेत म्हणून, माझ्या मते एथे अशा अर्थयोजनेनें काव्यरचनेस बाध येत नाही, तथापि दुसऱ्या चरणांतील हो हे औत्कंठ्यार्थी संबोधन मानले असतां फार चांगलें. 'कधिं तरिं विलोकीं नहो'—अहो मी केव्हां तरी पाहीन—मी तुमचे चरण केव्हां पाहीन कोणास कळे असें एथें भगवच्चरणावलोकनाविषयीं कवीचे औत्कंठ्य ध्वनित होते. अथवा, 'तुझीं सुनिर्मल पदें कधिं तरी विलोकीं नहो' यांत नुसत्या विलोकन क्रियेनें स्वेच्छेचें अल्पत्व, आणि 'कधिं तरी' या पदानें आपला धीर आणि दात्यास अवकाश दिल्याचें, इंगित होतें. असे असतां हि जर तुला माझी इच्छा पूर्ण करायास अवघड वाटत असेल, तर यापेक्षां हि अल्प मी मागतीं ते तरी दे असा स्वाभिप्राय दर्शवित होस्ताते कवि आणखी प्रार्थितात,—निजप्रिय जनांकडे

तरि हि हवाला दे,-इतकेंहि न देशील तर-निजप्रिय जनांकडे तरि हि,-निज-
प्रिय जन-आपले प्रियजन जे साधु-भगवद्भक्त त्यांजकडेस तरी हवाला दे-माझा
हवालादे-माझी भलावण कर-अर्थात् साधुजनांच्या तरी मला स्वाधीन कर-अथवा
त्यांहीं तरी मजवर कृपा करावी म्हणून परभारे तू त्यांस भीड-घाल, तू अत्यंत
पापी, आणि ते परम पवित्र. तेव्हां तुझे त्यांचे कसे जमेल असे कदाचित् म्हणशील
तर-जसी समजाविशी पडेल तसि करोत,-त्यांशीं मजगीं जशी समजाविशी-
समजूत पडेल तसि करोत-तशी ते करून; कां लाजसी-तू तरी कां लाजतोस;
इतके अल्प मागितले असतां, आणि माझ्या उद्धाराचा दुसऱ्यावर भार घातला
असतां, मग कां लाजतोस' अर्थात् इतकी माझी अल्प व कमी जोखमदारीची
प्रार्थना ऐकायास तरी आतां लाजू नको असा एथील भावार्थ जाणावा. सांगल्या
केकेत 'तुमच्या मनांत मजवर पूर्णपणे प्रसाद करायाचा नसला तर पूर्वोक्त इंद्रिय-
पटुत्वादि जे दिले तें आपले आटोपून घ्या' म्हणून कवीनी लडिवाळपणानें सांगितले
तो केवळ विध्याभास जाणावा. कारण या केकेतील पहिल्या चरणांत-'दिलेले परत
घेतल्यानें तुमची अकीर्ति न व्हावी,' या आशीर्वादात्मक स्वेच्छाप्रदर्शनेकरून कवीनीं
पुनः तो विधि लज्जेस कारण होय म्हणून निषिद्ध केला आहे; अतएव हा आशीर्व-
चनाक्षेप अलंकार होय तसेच दुसऱ्या चरणांत कवीनीं भगवच्छरणदर्शनाच्या

१ तुकोबानेंहि लडिवाळपणाने असाच आपला किचित् रोप दाखविला आहे.—

तरिकांभागेवाया किर्तीवाढविली

जनांतआपूली ब्रीदावळी ॥ १ ॥

साचकरिताआता फिरमीभाधारा

ठाईचेदातारा नेणवेची ॥ २ ॥

संतासीश्रीमुख कैसेदाखवीसी

पुढेंमातत्यासी सांगईन ॥ ३ ॥

घेईनडांगोरा तुझीयानावाचा

नव्हेअनाथाचा नाथऐसा ॥ ४ ॥

तुकांम्हणेआम्ही राहिलोमरोनी

तुकाहोसिधणी निमित्ताचा ॥ ५ ॥

२ या अलंकाराचे लक्षण सामान्यतः साहित्यदर्पणांत—

अनिष्टस्यतथार्थस्यविध्याभासःपरोमत्तः ।

असे सांगून पुढील उदाहरण दिले आहे.—

प्राप्तीची इच्छा प्रकट करून, ती प्राप्ति होत नसल्यास, तिच्यापेक्षां दिसण्यांत उण्या थोड्यातेच्या साधुसमागमाच्या प्राप्तीची इच्छा तिच्याबद्दल पुढल्या दोन चरणांत प्रकट केली आहे; असे एथें न्यूनाधिक्याच्या परस्पर विनिमयाचें दर्शन होते, म्हणून हा परिवृत्ति अलंकार होय.

गच्छगच्छसिचेत्कांतपंधानःसंतुतेशिवा ।

ममापिजन्मतत्रैवभूयाद्यत्रगतोभवान् ॥

परंतु दंडीने आपल्या काव्यादर्शांत या अलंकाराचा आशीर्वचनाक्षेप म्हणून भेद मानून त्याच्या व्याख्यानांत हेच बरील उदाहरण दिले आहे.

१ एथे पुढल्या श्लोकाच्या द्वितीयांशार्थांत अधिकाचा न्यूनाने विनिमय दाखविल्ल्या आहे, त्या प्रकारचा हा विनिमय जाणावा.

दत्वाकटाक्षमेणाक्षीजग्राहहृदयमम †

मयातृहृदयंदत्वागृहीतोमदनज्वरः ॥

—साहित्यदर्पण

अहानिपटधृष्टमीप्रभुवरासिकांलाजसी ।
 म्हणेंमजनसोतसीविकृतिभाविकांलाजसी ॥
 परंतुअपराधहागुरुम्हणोनिशिक्षाकरीं ।
 असेचिधरिलीनयच्युतदमार्थदीक्षाकरीं ॥ १६ ॥

मागल्या केकेत कवीनीं भगवंतास ' कां लाजसी ' म्हणून म्हटले. याचकानें दात्यास असे म्हणणें यांत त्याचे मोठे औद्धत्य दिसते, म्हणून कवि आपल्या औद्धत्य-रूप अपराधाविषयी पुढील सहा केकांत प्रभूचें सांत्वन करित होत्साते म्हणतात.

पदान्वयः—अहा मी निपट धृष्ट, प्रभुवरासि कां लाजसी म्हणें, भाविकांला जसी तसी तुज विकृति नसो, परंतु हा अपराध गुरु, म्हणोनि शिक्षा करीं, नयच्युत-दमार्थ करी दीक्षा धरिली असेचि.

मागल्या केकेत कां लाजतोस म्हणून जे कवीनीं भगवंतास म्हटले, तेणेकरून आपल्या अंगी उद्धतपणा येतो, अशी भाशंका मनांत आणून, त्या आपल्या उद्धत-पणाचा पश्चात्ताप करित होत्साते कवि म्हणतात—अहा मीं निपट धृष्ट,—अहा !—खेदार्थी अव्यय मीं केवढा निपट—निस्तुकतर्दत धृष्ट—उद्धत-दांडगा,—अहा मी केवढा निस्तुक दांडगा आहे, कारण-प्रभुवरासि कां लाजसी म्हणें,—प्रभुवरासि—राजाधिराज महान् समर्थ धनी त्यास कां लाजसि म्हणें,—कां लाजतोस असे-म्हणतो; परंतु कवि पुनः आपल्या मनांत विचार करून म्हणतात—भाविकांला जसी तसी तुज विकृति नसो,—भाविकांला,—भव—म्हणजे प्रपंच तत्संबंधीं जे ते भाविक त्यांना—अर्थात् प्रापंचिक जनांला जसी—ज्या प्रकारची लज्जारूप तसी—तशा प्रकारची लज्जारूप विकृति—मनोविकार नसो—नसावा; अर्थात् लज्जारूप जो मनास विकार व्हावयाचा, तो इतर प्रापंचिक जे जन त्यांमच व्हावयाचा, तू निर्विकार, तुझ्या ठायी अशा विकाराच्या उद्भव्याचा संभवच होत नाही म्हणून तो विकार नसावाच असा अर्थ,^१

१ बहुकठोरम्हणेधनुजानका निपटकासवपृष्टसमानकी ।
 रघुपतीतरिहालघुआपण अहहदारुणताततुझापण ॥

—जानकीस्वर्यंवर, वामन.

यात वामनानेहि निपट म्हणजे निस्तुक, केवळ, अशा अर्थीच या शब्दाची योजना केली आहे.

रामजोशानेहि अशाच अर्थी या शब्दाचा प्रयोग केला आहे,—

निपटबावळायाविषयाच्यामागेलागशीकसा ।

कांहोशीबाधडपिसा ॥

२ लज्जादि मनोविकारांस मूळ जे सत्वरजादि त्र्यैगुण्य, त्याच्याहि पलीकडेस त्रगवद्वयक्ति म्हणून सांगितले आहे,—

परंतु हा अपराध गुरु,—परंतु-जरी तुज निर्विकाराच्या ठायीं तसा लज्जारूप विकार संभवत नाही तरी म्यां त्याचा आरोप तुजवर केला म्हणून-हा माझा-अपराध गुरु-थोर-भारी, म्हणोनि शिक्षा करीं,—म्हणून तूं पाहिजे असल्यास मला-शासन कर; कारण-नयच्युतदमार्थ करी दीक्षा धरिली असेचि,—नय-च्युतदमार्थ,—नय-न्याय त्यापासून-च्युत-अष्ट झाले जे-अर्थात् अन्यायी त्यांच्या-दमार्थ-दंडा कारणे करी-आपल्या हाती दीक्षा-अधिकारचिन्ह चक्रगदादि धरिलें असेचि-धरले आहेच; अर्थात् अपराध्यांस दंड करणे हा आपला नियम आहेच; व त्याकरितां चक्रगदादि आयुधेहि आपण धारण केलीच आहेत, तेव्हां आपल्यास योग्य दिसल्यास या माझ्या औन्नत्यरूप अपराधाकरितां मला आपण दंड करावा.

येचैवसात्विकाभावा राजसास्तामसाश्चये ।

मत्तएवेतितान्विद्धि नत्वहतेषुतेमयि ॥ १२ ॥

त्रिभिर्गुणमयैर्भावै रेभि सर्वमिदजगत् ।

मोहितंनाभिजानाति मामेभ्य परमव्ययम् ॥ १३ ॥

भ. गी., अ. ७

१ इंद्रस्तुतीत म्हटलें आहे,—

कुतोनुतद्धेतवईशतकृता लोभादयोयेऽबुधर्लिगभावा ।

तथापिदंडंभगवान्बिभर्ति धर्मस्यगुह्यैलखनिप्रहाय ॥ ५ ॥

भाग. द. स्कं. पू. अ. २७

सदैवअपराधहेरचितसेअसेकोटिगा ।

स्वयेहिकथितोनसेतिळहिलाजमीकोटिगा ॥

अजांडशतकोटिजाउदरिसर्वदांनादवा ।

नत्यांतअवकाशयांस्थळदिलेंतदांकांदवा ॥ १७ ॥

मागील केकेवरून स्वापराधाविषयी भगवंताचें सांखन चालू;—

पदान्वयः—गा, असे हे अपराध कोटि सदैव रचितसें, स्वयेहि कथितों, तिळही लाज नसे, मी कोटिगा, जा उदरिं अजांडशतकोटि सर्वदां नांदवा, त्यांत या अवकाश न, तदां द्या कां स्थळ दिले ?

हा तुझ्या ठायीं लज्जारोपात्मक एकत्र अपराध म्यां केला असें नाही, तर-गा,—भगा—विशालोदरा भगवंता ! असे हे अपराध कोटि सदैव रचितसें,—असे हे अपराध-या प्रकारचे हे अन्याय मीं-कोटि सदैव रचितसे-कोटि-कोट्यावधि-कोटिशः निरंतर रचितसें-रचित आहे, इतकेच नाही परंतु-स्वयेहि कथितों,—स्वतांहि, आपल्या मुखानें-सांगतों; आणि असें करण्यांत मला-तिळहि लाज नसे,—तिळ हि-तिळभरहि-यत्किंचित्हि लाज नसे,—लज्जा वाटत नाही, तेव्हां अर्थात्-मी कोटिगा,—मी कोटिगा—कोटगा^१—कोडगा—निर्लज्ज आहे, आपण अन्याय

१ कोटिगा हा शब्द मूळचा 'कोडगा' या शब्दावरून भाषारूढीप्रमाणें वर्णव्यत्ययानें कवीने साधला आहे असे दिसते—इच्या स्थानी टचा समयविशेषी अपभ्रंशेंकरून वर्णव्यत्यय होत असतो, या नियमावरून 'कोडगा' यावरून 'कोटगा' शब्द साधला आहे; जसें—झोडगा, सोटगा, घोडगा, घोटक, झोडगें, झोट, रोडगा, रोटगा, फोडणें, फुटणें, तोडणें, तुटणें, इत्यादि-शब्दांमध्येहि हाच नियम सापडतो. 'कोटिगा' यात जो इकार दिसतो तो शुद्ध प्रासाकरिता कवीनी घेतला आहे. व असा इकारागम करण्याची या भाषेत अनुकूलताहि पुष्कळ आहे, मारला, मारिला; खाणला, खाणिला; तोडला, तोडिला; सोडला, सोडिला; असा क्रियापदांच्या रूपांत तर इकारागमाचा नियम आहेच, परंतु ग्रंथभाषेत जेथे जेथे कवीस इष्ट दिसते, तेथे तेथे बहुधा सर्व जातीच्या शब्दांस असा आगम करण्याचा त्याचा स्वेच्छाचार पुष्कळ आढळतो.

नव्हेमीपंचप्राण ॥ जेमन्नदयस्मान ॥

विषयपंचकतेंअन्य ॥ मजचिपासाव ॥

तुंआपणयातेंजाणतचिनेणसी ॥ हेंचिमूळअज्ञानासी ॥

नाथिलेंअज्ञानवाहतोसी ॥ निजमस्तकी ॥

ह्याणोनिसुषुप्तिनातुज ॥ तियेतेंजाणणेवेगळेंबुज ॥

अवस्थात्रयबुद्धीसीसहज ॥ तूंतयावेगळाची ॥

—विवेकसिंधु

करून त्याचें आपणच स्वमुखानें वर्णन करणे हें कोडगेपणाचें लक्षण होय. एथे कवीनीं भगवंताच्याठायीं जो लज्जारोप केला होता, ती भ्रांति, तो संपूर्णत्वेकरून आपल्यावर आणिल्यानें, निवारण केली, म्हणून एथे हा भ्रांतापन्हति अलंकार दिसतो.^१ म्हणून या आपल्या अपराधाची क्षमा भाकित असतां कवि पुढें म्हणतात— जा उदरीं अजांडशतकोटि सर्वदा नांदवा,—ज्या आपल्या उदरी—उदरांत—पोटांत अजांडशतकोटि,—अजांड,—अज,—ब्रह्मा त्याचे जें अंड—अंडें,—तें ब्रह्मांड, त्याच्या—शतकोटि—शंभर कोटि—अबुंदप्रमाण—अर्थात् असंख्य, निरंतर नांदविता—बाळगिता,^२ त्यांत यां अवकाश न,—त्यांत—त्या पोटांत, यां—या मत्कृत अपराधांस

घणाचियेघायी पोटिशीरेहिरा ।

साडोनेणेधीरा आपुलिया ॥

यात—मजचि, जाणतचि, हेंचि, वाहतोसी, म्हणोनि, आपुलिया, या शब्दांत असा हा यथेच्छ इकारागम स्पष्ट दिसतो.

१ कवीनें १५ व्या केकेत शेवटी ' का लाजसि ' म्हणून म्हटलें होतें तेणेंकरून भगवताच्या ठायीं जें सलज्जतारोपण केलें, ती पुढील दुसऱ्या उदाहरणातील भ्रातिविषयमहिषत्वाप्रमाणें निश्चयरूप भ्राति जाणावी, पहिल्या उदाहरणातील ज्वराप्रमाणें ही भ्राति नव्हे असें मला वाटतें, तें सलज्जतारोपण एथे ' नसे तिळहि लाज मी कोटिगा ' असें म्हणून कवीनें आपणावरच केल्यानें त्या भ्रांतीचें वारणहि स्पष्ट दिसतें.

भ्रातापन्हुतिरन्यस्यशकायाभ्रातिवारणे ।

तापंकरोतिसोत्कंपंज्वर किनसखिस्मर ॥

—कुवलयानंद.

नागरिकसमधिकोन्नति—रिहमहिष कोयमुभयतपुच्छ. ।

नहिनहिकरिकलभोऽयं शुडादंडोयमस्तिनतुपुच्छं ॥

२ अनंत ब्रह्माडें भगवताच्या पोटात सांठविली असतात, अशा महत्त्वानें त्याचें वर्णन पुष्कळ ठिकाणां केले असतें, भागवतात म्हटलें आहे:—

योऽविद्ययाऽनुपहताऽपिदशार्धवृत्या ।

निद्रामुवाहजठरीकृतलोकयात्रा. ।

अतर्जलेहिकशिपुस्पशांनुकूला ।

भीमोर्मिमालिनिजनस्यसुखंविबृष्वन् ॥ २० ॥

अवकाश-समावेश-जागा न-नाही काय ? एथें काव्वर्थमिश्रित आश्चर्यघोतन जाणावें; अर्थात् ज्या तुमच्या पोटांत असंख्य ब्रह्मांडें राहातात, त्यांत यःकश्चित् जो मीं त्या माझ्या अपराधांचा समावेश होत नाही हे मोठे आश्चर्य होय; आणखी आश्चर्याचें कारण-तदां द्वा कां स्थळ दिलें ? तदां-त्या काळीं-अर्थात् बालपणीं ब्रजवासी असतां तुम्ही दावाग्नि गिल्लिला त्या काळीं द्वा-दव जो दावाग्नि^१-वणवा त्यास, कां स्थळ दिलें ? कशी जागा दिली ?-अर्थात् आपल्या पोटांत. तात्पर्य जो गिळावयाचा पदार्थ नव्हे असा दावाग्नि त्यासहि आपल्या पोटांत सांठविले, आणि माझ्या अपराधांचा मात्र त्यांत समावेश होत नाही, हे आणखी मोठे आश्चर्य होय. हा विषम अलंकार होय. अपराध पोटांत घालणें, म्हणजे त्यांची क्षमा करणे, असा लाक्षणिक अर्थ प्रसिद्ध आहे

यन्नाभिपद्मभवनादहमासुर्मांड्य ।

लोकत्रयोपकरणोयदनुग्रहेण ।

तस्मै नमस्त उदरस्थभवाय योग- ।

-निद्राऽवसानविकसन्नलिनेक्षणाय ॥ २१ ॥

—स्क. ३, अ. ९.

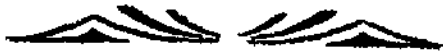
तुकारामाने यापेक्षाहि अतिशयार्थाने म्हटले आहे,—

अनतब्रह्मांडें एकेरोमीऐसीधेंडे ॥

तोहागवळीयाचेघरी उमराचढतांटेकाधरी ॥

१ द्वादावौवनारण्यवन्ही—

—अमर

तुझ्याजिरविलेबहुप्रणतमंतुपोटेंपण ।

त्यजीमदपराधहेंमजकडेचिखोटेंपण ॥

दवाग्निजठरीअतिक्षुधितत्यासहेंअन्नद्या ।

वितृष्णकरितिश्रितांतुमच्चियादयासन्नद्या ॥ १८ ॥

आपल्या अपराधांचा समावेश भगवंताच्या सहदुदरांत होत नाही म्हणून कवीनीं जे मागल्या केकेंत आश्चर्यप्रदर्शन केलें, त्याचे एथे समाधान करीत असतां कवि म्हणतात.

पदान्धय.—तुझ्या पोटे बहुप्रणतमंतु जिरविले, पण मदपराध त्यजी हें खोटेंपण मजकडेचि, जठरीं अति क्षुधित दवाग्नि त्यास हे अन्न द्या, तुमच्या दयासन्नद्या श्रितां वितृष्ण करिति.

आश्चर्य म्हणावे तर-तुझ्या पोटे बहुप्रणतमंतु जिरविले,-तुझ्या पोटे-पोटानें बहुप्रणतमंतु,-बहु-पुष्कळ-असंख्य जे-प्रणत-अत्यंत नन्न त्यांचे-मंतु-अपराध, अथवा, प्रणतांचे जे मंतु ते प्रणतमंतु, बहु असे जे प्रणतमंतु ते बहुप्रणतमंतु असा कर्मधारय करावा, अर्थात् सर्व मनोभावेकरून जे कोणी तुला शरण आले त्या बहुतांचे अपराध, अथवा त्यांचे बहुत अपराध; जिरविले-पचविले-आंत दडविले-अर्थात् त्यांची क्षमा केली, पण मदपराध त्यजी हें खोटेंपण मजकडेचि,—पण-परंतु मदपराध-माझे अपराध, तें तुझे पोट-त्यजी-टाकितें-आंत घेत नाही हे खोटेपण मज कडेचि,-हें खोटेपण-हा दोष मज कडेचि,-माझ्याकडेच; अर्थात् असंख्य शरणागतांचे अपराध तुझ्या पोटाने जिरविले, आणि माझे अपराध तेच पोट टाकिते, तस्मात् हा माझाच दोष, जसे निर्दोष अन्न असतां पोट त्यास आंत सांठवून पचवितें, परंतु तेंच अन्न पामलेलें अथवा कट्वादिपदार्थमिश्रित अशा प्रकारचे सदोष असल्यास त्यास शिसाळून तें आंत सुद्धां घेत नाही, अथवा कदाचित आंत गेलेंच तर वमन करून त्यास बाहेर टाकिते, तस्मात् त्या अन्नाचा दोष, पोटाकडेस तो दोष नाही; अर्थात् माझे अपराधच असे विलक्षण भयंकर आहेत कीं, तुझ्या क्षमेस ते पात्रच होऊं शकत नाहीत. एथें कवीनें आपल्या अपराधांचा कुस्मितपणा ध्वनित केला. तर मग अशा तुझ्या अक्षमार्ह अपराधांस ज्यां काय करावें असे आतां तू म्हणशील, तर मला एक युक्ति सुचली आहे, तसे त्वां करावे, ती अशी कीं-जठरीं अतिक्षुधित

दवाग्नि त्यास हें अन्न द्या,—भापल्या-जठरीं-जठरांत, अतिक्षुधित-फार भुकेला-पुष्कळ दिवसांपासून त्यास कांही भक्षावयास मिळालें नाहीं म्हणून फार भुकेला-अर्थात् जो प्रदीप्त व्हावयास पाहात आहे असा जो-दवाग्नि-दावाग्नि-गोकुळांत तुम्ही गिळिला होता तो वणवा त्यास हें अन्न द्या,—त्या भुकेल्या दवाग्नीस हें मदपराधरूप जें-अन्न-भक्ष्य-भोजन तें-द्या, अर्थात् आतां त्या अग्नीनें हे माझे अपराध जाळून भस्म करा; कदाचित् आपण म्हणाल की, अन्न पचविण्याचें अथवा दग्ध करण्याचें काम अग्नीचें, म्हणून त्यां अग्नीस शरण जाऊन त्यास ही प्रार्थना करावी, त्यास, अग्नीमध्ये जी पाचकत्वादि शक्ति आहे ती आपणाकडूनच आहे,^१ अथवा विश्वरूपेकरून ती शक्तीहि आपल्यापासून भिन्न म्हणतां येणार नाही,^२ म्हणून हे माझे इष्ट कार्य आपणच केलें पाहिजे; आपण परम दयालु अहां म्हणून प्रार्थनापूर्वक ही मी आपणासच तोड सांगतो, तें भगवंताचे दयालुत्व रूपक अलंकारानें प्रकट करित होत्साते कवि म्हणतात—तुमचिया दयासन्नद्या श्रितां चितृष्ण करिति,—तुमच्या दयारूप पवित्र नद्या (कर्मधारय) श्रितां-आश्रितां-अर्थात् ज्यांनी तुमचा आश्रय केला त्यांस चितृष्ण करिति,—चितृष्ण-तृष्णारहित-कामनारहित-अर्थात् तृप्त-शांत-संतुष्ट, करितात. तात्पर्य, जे तुम्हांस मनोभावे शरण येतात, त्यांचे सर्व मनोरथ तुम्ही परिपूर्ण करून त्यांस संतुष्ट करितां, असे तुम्ही दयालु अहां, म्हणून प्रथम माझे अपराध जाळून नाहींसे करावे ही कवि म्हणतात माझी पृथे आपणास प्रार्थना आहे, असा पृथील भावार्थ जाणावा.

१ भयादग्निस्तपति.

—श्रुति

२ अहं वैश्वानरो भूत्वाप्राणिनां देहमाश्रितः ।

प्राणायामसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधं ॥

—भ. गी. अ., १५ श्लो १४.

नहोयकवणाहित्तुमचियाचिलीलालसैं ।
 पदेंचरितदाविजेत्रिजगदब्जकीलालसैं ॥
 मद्दुद्धरणमात्रकांजडतुम्हांदिसेवारिती ।
 स्वकव्यसनमर्त्यहीनकरितीचसेवारिती ॥ १९ ॥

मागल्या केकेत माझ्या अपराधांची क्षमा करावयास आपण दयावंत अहां म्हणून कवीनी दर्शविलें, आतां ती क्षमा करणें हे कांही आपल्यासारख्या समर्थास अवघड कार्य आहे असेंहि नाही, अशी विवक्षा मनांत आणून कवि म्हणतात.

पदान्वयः—कवणा हि न होय ते चरित तुमचियाचि लीलालसैं पदें त्रिजगदब्जकीलालसैं दाविजे, मद्दुद्धरण मात्र कां तुम्हां जड दिसे, मर्त्य ही स्वकव्यसन वारिती, सेवा रिती न करितीच,

कवणा हि न होय तें चरित तुमचियाचि लीलालसैं पदें त्रिजगदब्जकीलालसैं दाविजे,—कवणा हि न होय,—कोणालाहि जें होत नाही, अथवा, क म्हणजे ब्रह्मा व म्हणजे वरुण आणि षा म्हणजे बिंदुदेवरूप शिव—अर्थात् ब्रह्मा, वरुण आणि शिव यांच्यानेंहि जे होत नाही, तें चरित—तें कार्य—तो अद्भुत समत्कार तुमचियाचि—तुमच्याच लीलालसे—लीलेकरून जें अलस—स्तब्ध अथवा, लीला म्ह० क्रिया—चलनरूप तत्पूर्वक,—चलनरूप क्रिया करून मग

१ कोब्रह्मणिसमीरात्मयमदक्षेषुभास्करे

—एकाक्षरीकोश.

कोब्रह्मणिसमीरात्मनि

— मेदिनी.

२ वप्रचेतसिजानीयादिवाख्येपितदव्ययं

वसांत्वनेचवातेचवक्षणेचनिगद्यते.

— एकाक्षरीकोश.

३ ण पुमान्बिंदुदेवेस्यात्भूषणेगुणवर्जिते

—एकाक्षरीकोश

४ लीलाविलासक्रिययो

—अमर

हेलालीलेत्यमीहावा क्रिया.शृंगारभावजा.

—अमर

स्तब्ध राहिलें अशा (एथें लीलालसे हे पुढील पद शब्दाचे विशेषण असून एथें हेत्वर्थतृतीयात्पुरुष समास जाणावा, व हे सारे तृतीयान्त पद जाणावें) पदे-पदाने-चरणाने-अर्थात् वामन अवतारी आपल्या अडीच पदानें सर्व त्रिभुवन व्यापून पुढे अर्ध पाऊल ठेवण्यास आधार नाही म्हणून तसेच स्तब्ध राहिले अशा पदाने त्रिजगदब्जकीलालसे-त्रिजगदब्ज-त्रिजगत्-त्रिभुवन-स्वर्ग पृथ्वी पाताल हेच कोणी-अब्ज-कमल त्यास-कीलालसे-कीलाल-उदक त्यासारखे, (एथे हे सर्व पद अथवा वाक्यांश क्रियाविशेषण होय.) अर्थात् कमलाला सर्वत्र जसे उदकाने, तसे या त्रिभुवनरूप कमलाला या तुझ्या प्रथम चालून स्तब्ध राहिलेल्या पदाने, व्यापिले, अशा या तुझ्या पदाने चरित-दाविजे-दाविजेने-दाखविले जातें; हा प्राचीन मराठीत वर्तमान काळी कर्मकर्तारि प्रयोग जाणावा, अर्थात् अशी चमत्कृति कोणीहि दाखविली नाही ती तुमच्या पदाने दाखविली अथवा,—तुमच्याचि लीलालसे पदे,—तुमच्याच (एथे इतर सर्वांची व्यावृत्ति जाणावी) लीलालसे, लीला-सर्व त्रिजगतीचें निर्माणपालनसंहरणरूप जी क्रिया ती करून-अलस-म्हणजे स्तब्ध-अकर्तृ अशा आपल्या-पदे,-पद म्ह० स्थान-अर्थात् कूटस्थरूप 'तत्सत्' या महावाक्येकरून विभाव्यमान जी आपली सत्ता तिणेंकरून, त्रिजगदब्जकीलालसे-त्रिजगत्-त्रिभुवनरूप-भूर्भुवःस्वः' एतत्पदेकरून ज्ञेय जी जगत्रयी तद्रूप जे-अब्ज-कमल त्याकारणे-कीलालसे-अमृतासारखे, अर्थात् चिदानंदरूप जीवन-कलेने जसे प्रादुर्भूत होते तसे, चरित-जगन्निर्माणपालनसंहरणरूप कार्य दाविजे-

१

पद्य कीलालममृतजीवनभुवनंवन

—अमर

२ क्षर आणि अक्षर म्हणून दोन पुरुष गीतेत सांगितले आहेत, त्यांत सर्व भूतें क्षर होत, आणि पुरुष कूटस्थ अक्षर होय, त्याही क्षराक्षरापलीकडेस तो पुरुषोत्तम.

द्वाविमौपुरुषौलोकेक्षरश्चाक्षरएवच ।

क्षर सर्वाणिभूतानिकूटस्थोऽक्षरउच्यते ॥ १६ ॥

उत्तम पुरुषस्त्वन्य परमात्मेत्युदाहृत ।

योलोकत्रयमाविश्यबिभर्त्यव्ययईश्वर ॥ १७ ॥

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपिचोत्तम ।

अतोऽस्मिलोकेवेदेचप्रथितपुरुषोत्तमः ॥ १८ ॥

अ० १५.

यावर ज्ञानेश्वरांची टीका फारच सरस आणि विशद आहे ती इष्ट असल्यास पाहावी-

दाविजेते, अर्थात् सरोवरांत उदक स्थिर असून कमलाच्या प्रादुर्भावास जसे कारण-भूत असते, तसे आपण कूटस्थानी अकर्ते असून प्रकृतिकृत जगत्प्रादुर्भावास आपली सत्ता कारण होय, असा या केकेच्या दोहों चरणांतील गूढार्थ जाणावा. तेव्हां असे आपण कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तु समर्थ असतां-मदुद्धरण मात्र कां तुम्हां जड दिसे,—मदुद्धरण,—माझे उद्धरण—उद्धार करणे, इतके क्षुल्लक कार्य असतां तेच कां तुम्हास इतके अवघड दिसते हा विशेषोक्ति अलंकार जाणावा. मर्त्य ही स्वक-व्यसन वारिती,—मर्त्य—सामान्य मनुष्ये ही स्वकव्यसन,—स्वक म्ह० आपले आश्रितादि पोष्यजन त्यांचे-दयसन—दुःख, तें-वारिती—वारितात—दूर करितात; आणि पुनः-सेवा रिती न करितीच,—सेवा—पोष्यजनांनी केलेली सेवाचाकरी रिती-रिक्कामी-निष्फल न करितीच करीत नाहीत, अर्थात् त्यांनी केलेली सेवा निष्फल होऊं देत नाहीत. अथवा त्यांजपासून सेवा घेण्याची जी, रिती-वहिवाट ती, न करिती—करीत नाहीत; म्हणजे एकदां कोणास आपलेसे म्हटले म्हणजे त्यांजपासून सेवा घेण्याचीहि वहिवाट न चालवितां केवळ परोपकारार्थ त्यांच्या दुःखाचे निवारण करितात, असा अर्थहि इष्ट असल्यास करावा मग आपण इतके महान् समर्थ व दयालु असून माझाच उद्धार करणे आपल्यास इतके अवघड कां पडले, असा एथें विस्मयार्थ जाणावा

एथे कोणी पंडित—‘ त्रिजगदब्जकीलालसे ’ हे पद कदाचित् मागील पदे या शब्दाचे विशेषण मानितील, परंतु माझ्या बुद्धीस तसे मानितां येत नाही, कारण, त्रिजगदब्जकीलालसे हे प्रथमान्त पद, पदे या तृतीयान्त पदाचे विशेषण होऊ शकत नाही महाराष्ट्र व्याकरणाच्या नियमाप्रमाणे त्याचें विभक्त्यंत विशेष्याच्या योगाने सामान्यरूप असले पाहिजे, ‘ चंद्रसे मुखे ’ हे जसे होऊ शकत नाही तद्वत्, म्हणून माझ्या मते ‘ त्रिजगदब्जकीलालसे ’ या वाक्यांशांत विभक्त्यंत श्लेष मानून या साऱ्या पदाचा ‘ दाविजे ’ या क्रियापदाशी अन्वय करावा हें प्रशस्त दिसते.

दयाब्दवळशीलतूतरिन्चातकासेवका ।
उणेंकिमपिभाविकांउबगशीलतूदेवका ॥
अनन्यगतिकांजनांनिरखितांचिसोपद्रवा ।
तुझेचिकरुणार्णवामनधरीउमोपद्रवा ॥ २० ॥

यांत भगवंताचे दयालुत्व दृष्टांतकरून वर्णून, असा तू दयालु माझी उपेक्षा करणार नाहीस अशी आणखी आपली आशा प्रगट करित होत्साते कवि म्हणतात.

पदान्वयः—तू दयाब्द वळशील तरि चातका सेवका किमपि उणे न, तू देव भाविकां उबगशील का, अनन्यगतिकां जनां सोपद्रवा निरखितांचि, करुणार्णवा तुझेचि मन उमोप द्रवा धरी.

तू दयाब्द वळशील तरि चातका सेवका किमपि उणें न,—तू दयाब्द—दयारूप अब्द म्ह० मेघ होत्साता जर—वळशील—फिरशील तरि चातका सेवका किमपि उणे न,—तर चातकरूप जो सेवक त्वद्भक्त त्यास कांही एक उणें नाही; अर्थात् आम्हां चातकरूप सेवकांवर जर तू दयारूप मेघ वळशील, तर मग आम्हांस कांही उणें नाही, सर्व आमचे मनोरथ परिपूर्ण होतील. पृथें हा रूपक अलंकार जाणावा. परंतु असे सांकेतिक बोलणे कशास पाहिजे, तू ज्यापेक्षां दयालु आहेस त्यापेक्षां—तू देव भाविकां उबगशील का,—तू देव—तू असा दयालु देव भाविकां,—आम्हांसारखे—भाविक—श्रद्धावान्—भोळेभाविक जे जन त्यांस, उबगशील का—कांटाळशील—त्रासशील काय ?—अर्थात् भाविकांची तू कदापि उपेक्षा करणार नाहीस. 'का' हे पृथें काक्वर्थी अव्यय जाणावे—'तू जाशील का, येशील का, ते देतील का,' असा कोंकणांत का या अव्ययाचा काक्वर्थी प्रयोग प्रसिद्ध आहे. भाविकांची उपेक्षा न करण्यांत जें भगवंताचें दयालुत्व या काक्वर्थीने ध्वनित होतें, तेंच पुढें कवि वर्णितान्त—अनन्यगतिकां जनां सोपद्रवा निरखितांचि,—अनन्यगतिकां,—अनन्यगतिक—ज्यांस दुसरी गति नाही—अर्थात् ज्यांस शरण जावयास दुसरे स्थान नाही—निरुपाय—निराश्रित अशा जनां—अशा अनाथ लोकांस सोपद्रवा—उपद्रवयुक्त अर्थात् पिडलेले असे—निरखितांचि—पाहातांच करुणार्णवा तुझेचि मन उमोप द्रवा धरी,—करुणार्णवा—हे दयासागरा तुझेच मन उमोप-

१ उबगणें हा बहुतकरून कंटाळणें—त्रासणें, अशा अर्थी प्राचीन ग्रंथभाषेंत अकर्मक धातु आढळतो, उदाहरण,—

मी उबगलेंसासुन्यांआतामजमाहेरासन्यावो ॥
आणिआंगाजीवाचीसंपत्ती ॥ वेंचूनिकरीबाळाचीपाळती ॥
परिजिवेउबगणेंहेंस्थिति ॥ नपाहेमाये ॥ ५८९ ॥

—ज्ञानेश्वरी, अ० १८.

पुष्कळ अशा-द्रवा, -द्रव ओलावा-अर्थात् लाक्षणिक अर्थानें दयेचा ओलावा त्यास, धरी-धरितें-घेतें; अर्थात् आम्हांसारिखे अनाथ जन पिडलेले पाहिले म्हणजे तस्काळ तुझ्याच मनास दयेचा मोठा पाझर सुटतो.^१ अथवा, उमोप-हें एथें क्रियाविशेषण केलें असतां हि मला वाटतें चालेल; म्हणजे तुझेच मन दयेच्या ओलाव्यास थोडे धरीत नाहीं, तर उमोप-म्हणजे पुष्कळ धरितें, तुला दया फार येते असा अर्थ.

सुवर्णरत्नाचियाराशी ॥ भव्यदक्षणादेतां ऋषी ॥

उबगो निसांडिलें धनाशी ॥ नेतां घेतां असेना ॥ ६ ॥

—मुक्ते. भारत, स. प. अ. २.

१ हा मराठीत ग्राम्य शब्द आहे, यापेक्षां अमूप या शब्दाचा अधिक प्रचार आहे असे मला वाटते.

ज्यांचिया सुकृतराशी उमोपा ॥ पूर्णभरितां ब्रह्मांडाचिया मापा ॥

प्रळयी उरविनासाटोपा ॥ गणनानव्हे कल्पाती ॥ १७९ ॥

—मुक्तेश्वर, आदिपर्व, अ. १.

२ तुकोबानें हि असाच देवाच्या दयेचा ओलावा मोठ्या प्रेमानें वर्णिला आहे,—

माझी विद्वलमाऊली प्रेमपान्हापान्हावली ।

कुर्वाळुनीला वीस्तनीं नवजेदुरीजवळुनी ॥

केली पुरवीआळी नव्हेनिष्ठुरकोवळी ।

तुका म्हणे घांस मुखी घाली ब्रह्मरस ॥ ॥

कळीकरिसुनिर्मळीपरमउग्रदावानळी ।

तयांतअविशुद्धमीशलभजेविदावानळी ॥

व्रणार्थपशुच्याशिरावरिवनीउभेकाकसे ।

स्मरादिरिपुमन्मनीअहिनकाळभेकाकसे ॥ २१ ॥

मागल्या केकेंत मी पीडलेला आहे म्हणून कवीनीं दर्शविले, तीच आपली पीडा एथे ते विशद करून दाखवितात.

पदान्वय—कळी सुनिर्मळी नळी परम उग्र दावा करि, तयांत मी अविशुद्ध, जेवि दावानळी शलभ, मन्मनी स्मरादि रिपु वनी पशुच्या शिरा वरि व्रणार्थ काकसे उभे, भेका अहि काळ कसे न.

कळी सुनिर्मळी नळी परम उग्र दावा करि,—कळि-कलियुग—अर्थात् कलियुगांत जनास पापास प्रवृत्त करणारी जी तद्युगसंबंधी देवता तो सुनिर्मळी नळी, सुनिर्मळ-अत्यंत निर्मळ-केवळ शुद्ध-पवित्र-असा जो-नळ-नलराजा त्याच्या-विषयी, (एथे ही विषय सप्तमी जाणावी,) परम उग्र दावा करि,—अत्यंत भयंकर असा दावा-द्वेष, करितो एथे ' करि ' हे ग्रंथी भूतकाळाचे रूप जाणावे, अर्थात् इतका पवित्र नलराजा असतां कळीने त्याचा छळ केला हे सर्वास माहीत आहेच, तयांत मी अविशुद्ध,—त्यांत-अर्थात् तशांत मी तर केवळ-अविशुद्ध-अल्प अपवित्र-अर्थात् मोठा पापी, मग मला तो कळी पीडितो यांत काय आश्चर्य असा एथील ध्वन्यर्थ. यास दृष्टांत-जेवि दावानळी शलभ;—जसा दावाग्रीत शलभ-टोळ, अर्थात् दावाग्रीत टोळ सांपडला असतां जशी त्याची अवस्था तशी या कलियुगांत माझी. एथे हा उपमा अलंकार जाणावा. आणखी नळासारिखा महा प्रतापी आणि अत्यंत पवित्र, अशा राजास ज्या कळीने छळिले, तो, अत्यंत क्षुल्लक आणि दोषी जो मी, त्या मला छळितो, यांत आश्चर्य नाही, असा एथे आणखी हा काव्यार्थापत्तिहि अलंकार होतो. त्या छळाचा प्रकार वर्णित होस्तो कवि दृष्टांतेंकरून म्हणतात-मन्मनी स्मरादि रिपु वनी पशुच्या शिरा वरि व्रणार्थ काकसे उभे,—मन्मनी-माझ्या मनाच्या ठायी स्मरादि रिपु,—स्मर-काम आणि आदिपदेकरून क्रोधमदादि जे आणखी मनाचे पांच रिपु शत्रु ते वनी-वनांत पशुच्या शिरा वरि-पशुच्या मस्तकावर व्रणार्थ-व्रण करण्याकरित काकसे-कावळ्यासारिखे उभे-उभे आहेत, अर्थात् जसे वनांत हा मृतप्राय झालेला पशु केव्हां मरेल, आणि आम्हीं यास केव्हां चोंचून याचें मांस खाऊं म्हणून हिंस्र पक्षी जे कावळे, ते जसे त्याच्या मस्तकावर बसून साकांक्ष असतात, तसे माझ्या मनाच्या अग्रभागी कामक्रोधमदमत्सरादि षड्रिपु बसून आम्ही याच केव्हां नाश करूं म्हणून टपत आहेत. अथवा, एथें ' व्रणार्थ ' याच्या ठिकाणी

त्रणार्तं असा पाठ असल्यास- 'त्रणाने पीडित-त्रणयुक्त-घायाळ' हें पुढील पशु शब्दाचे विशेषण करावे. या दृष्टांताने कवीनी आपली पापाने झालेली क्षीण अवस्था दर्शवून आणखी आपल्या नाशाविषयी कामक्रोधादिकांची तत्परताहि दर्शविली. एथेहि हा उपमा अलंकार जाणावा. कामक्रोधास शत्रु म्हटले तें त्यांचें शत्रुत्व आणखी दृष्टांतेंकरून कवि वर्णितात. भेका अहि काळ कसे न,-भेका भेक-बेडूक त्यास अहि-सर्प काळ-मृत्यु-अर्थात् मृत्युप्रद कसे न-कसे नाहीत ? एथे काव्यर्थ जाणावा, अर्थात् बेडकास सर्प काळरूप शत्रु आहेतच; तात्पर्य, जसे बेडकास सर्प तसे माझ्या मनास कामक्रोधादि षड्रिपु नाशप्रवृत्त आहेत असा अर्थ.

१ एथें स^१ आणि बेडूक याच्या दृष्टांताने मृत्युद्वारा विषयनिमग्न पुरुषाच्या आकस्मिक नाशान्चा बोध होतो, म्हणून कामक्रोधादि शत्रूपासून आपले रक्षण करावे अशी भगवतास प्रार्थना अर्थात् भागवतातहि असेंच म्हटले आहे,—

प्रमत्तमुच्चैरिति कृत्यचितया प्रवृद्धलोभविषये पुलालस ।

त्वमप्रमत्त.सहसाऽभि नद्यसे क्षुल्लेलिहानोऽहिरिवाखुमंतक ॥ ५० ॥

चिरमिहवृजिनार्तस्तप्यमानोऽनुतापै-

रवितृषषडमित्रोऽलब्धशांति.कथंचित् ।

शरणदसमुपेतस्वत्पदाब्जंपरात्मन्-

नभयमृतमशोकपाहिमापन्नमीश ॥ ५८ ॥

— भाग., स्क. १० अ ११२

तरेनतुमच्याबळेंभवमहानदीनाविका ।
 तुम्हींचमगआतरास्तवमलासुदीनाविका ॥
 असेविदितवासहीमजसदांश्रमीचाकरा ।
 दयागुणपहास्वयेंमजसदाश्रमीचाकरा ॥ २२ ॥

वर जरी कवीनीं कलीपासून उत्पन्न झालेली आपली परमसंकटावस्था दर्श-
 विली, तरी एथें सख्खुवाप्रमाणें संकटीं धैर्य न टाकितां स्वतरणोपाय सुचवित
 होत्साते कवि प्रार्थितात.

पदान्वयः—नाविका, तुमच्या बळें भवमहानदी तरेन, मग आतरा स्तव
 तुम्हींच सुदीना मला विका, मज सदा श्रमीचा वास ही विदित असे, स्वये गुण
 पहा, मज सदाश्रमी चाकरा दया करा.

मागल्या केकेंत कवीनीं जें आपले संकट दर्शविलें तेंच मनांत स्मरून आपल्या
 तारकास संबोधन देऊन म्हणतात—नाविका,—हे नाविका—हे नौकेंतून तार-
 णाच्या—हे भगवंता, तुझ्याच बळें भवमहानदी तरेन,—इतकी जरी ही महा-
 दुस्तर भवनदी आहे, तरी ती तुझ्याच बळानें मीं तरेन; अर्थात् तू या नौकेचें
 सुकाण धरल्यावर, मग या नदीच्या दुस्तरत्वाचें मला किमपि भय वाटत नाही;
 असा लाभ असतां जर मी तो घेत नाहीं, तर मीं आत्मघातक असा पृथीळ इंगि-
 तार्थ. हा उपमा अलंकार होय. अशा कंगालाला तुला या नदीच्या पार उत-
 रल्यावर मला माझा उतार देखील मिळणार नाही, मग दुसरा कोणता लाभ
 होणार, अशी आशंका मनांत आणून कदाचित् आपण माझे इतकें आवश्यक कार्य
 करण्यांत गुळमळाळ, तर तसें न करितां मीं सांगतो तसें करून आपण आपला
 उताराचा दाम उगवून घ्यावा, तें काय म्हणून पुसाल तर ऐका—मग आतरा
 स्तव तुम्हींच सुदीना मला विका,—मग—इतकें मला भव महानदीच्या पार
 उतरण्याचें कार्य केल्यानंतर आतरा स्तव—उतारोकरितां तुम्हींच सुदीना मला-
 विका,—तुम्हींच—आतां दुसऱ्या कोणास या तुमच्या आमच्या व्यवहारांत मध्यस्त

१ अशाच अर्थानें भागवतांत म्हटलें आहे,—

नृदेहमायसुलभंसुदुर्लभं प्लवंसुकल्पगुरुकर्णधारं ।
 मयानुकूलेननभस्वतेरितंपुमान्भवाब्धिनतरेत्सआत्महा ॥

—स्कं. ११ अ. २० श्लोक १७-

२ आतरस्तरपण्यंस्यात्द्रोणीकाष्ठांबुवाहिनी

—अमर.

वर्गणीदारांकरिते

१ श्रीसाईलीलेचा वर्षारंभ चैत्र महिन्याचे अकापासून
वर्गणीदारांस वर्षारंभापासून अंक घ्यावे लागतील.

२ पत्ता बदलणे झाल्यास लगेच आम्हांस कळवावे. बदललेला पत्ता
न कळविल्यामुळे कित्येक वेळा अंक गहाळ होतात.

३ अंकासंबंधी पत्रव्यवहार आमचेकडे करावा.

४ लेखासंबंधी पत्रव्यवहार संपादक व प्रकाशकांकडे करावा.

वार्षिक वर्गणी.

वार्षिक वर्गणी टपाल खर्चासह मनिऑर्डरने अगस्त रु. ३० व्ही.
पी ने रु. ३॥, फुटकळ अंक ॥ मागील अंकास शिल्लक असल्यास -॥-

व्यवस्थापक—श्रीसाईलीला

लेखकांकरितां

१. श्रीसाईलीलेत प्रसिद्धीसाठी पाठविलेला लेख अथवा कविता काग-
दाच्या एका बाजूवर, मार्जिन सोडून, सुवाच्य बालबोध लिपीत असावी. पेन्सिलीने
किंवा कागदाचे दोन्ही बाजूस लिहिलेला मजकूर छापण्यास फार त्रास पडतो.

२. लिखाणासोबत पूर्ण नाव व पत्ता दिला पाहिजे. नांव प्रसिद्ध
न करिता टोपण नावाखाली प्रसिद्धि द्यावयाची असल्यास त्याप्रमाणे कळवावे.

३. लेख अथवा कविता हातीं आल्यानंतर १ महिन्यात पसंति
भर नापसंति कळविली जाईल. पसंति कळविल्यानंतर, आम्हांला कळ-
वेल्याशिवाय लेखकांनी तो मजकूर दुसरीकडे छापविण्यास देऊ नये.

४. लेखात योग्य तो फेरफार करण्याचा अधिकार आमचेकडे
हील. येईल तसा शब्दशः प्रसिद्ध करण्याची हमी आम्ही घेत नाही.

५. लेखासोबत पुरेसे पोस्टेज आल्यास, नापसंत लेख परत करू.

प्रकाशक—श्रीसाईलीला

१९२८

श्री साइनाथ ममन.

श्री साईलीला

मासिक पुस्तक.

[वर्ष ६ वें]

[अंक ११-१२]

नळिनीदलगत ब्रह्मतिरकम् । तद्दुर्जीवनमतिशय चपकम्

क्षणमपि सज्जनसंगतिरेका । भवति भवार्णव तरणे नीका
शकराचार्य.

संपादक. - बलचंद्र आत्माराम तखंड.

अनुक्रमणिका.

संतांचा संसार	...	...	...	१-६
अनुभव	..	..	..	१-१९
केकावली	...	..	..	७२-११३

विनंति.

सुप्रसिद्ध श्री मोरोपत कविकृत **केकावली** या भक्तिरसप्रेमामृताने ओथबलेल्या काव्यावर कौ. रा. ब. दादोबा पांडुरंग यांची “यशोदा पांडुरंगी” ही टीका श्री साई लीलेच्या ४-५ अंकापासून क्रमशः प्रसिद्ध करण्यांत येत आहे.

ही टीका सुमारे साठ वर्षांपूर्वी प्रसिद्ध झालेली होती, आणि आज-मितीस हा ग्रंथ अत्यंत दुर्मिळ झाला आहे. तरी ग्राहक याचा फायदा घेऊन ऋणी करतील अशी आशा आहे.

व्यवस्थापक—**श्रीसाई लीला**

श्री साई भक्तांस विज्ञप्ति.

कोणाला श्री साईमहाराजावद्दलचे त्यांचे स्वतःचे अनुभव श्री साई-लीलेत प्रसिद्ध व्हावे म्हणून पाठविण्याचे असतील त्यांनी ते आमचेरुडे पाठविल्यास ते प्रसिद्ध होण्याबद्दल आदरपूर्वक योग्य तो विचार होईल.

रा. आ. तखड

—प्रकाशक

संतांचा संसार.

सुमारे १९११ सालच्या मार्च महिन्याची गोष्ट. वेळ माथ्यान्हीच्या आर-
ती या पूर्वी सुमारे तास दीड तास. लेखक श्रीच्या पायांपाशी बसला होता
श्रीच्या अनेक गोष्टी चालल्या होत्या, त्यांनील ज्याच्या त्याच्या मनाच्या तयारी
प्रमाणे त्याला योग्य तीच स्फूर्तिदायक वाक्ये त्याच्या त्यांच्या हृत्पटला-
वर आदळत होती. लेखकासारख्या अप्रबुद्ध मागसाने ती अनोलिक वाक्ये
एका कानाने ऐकून दुसऱ्या कानाने सोडून घात्रीं. असे चालले असतां बाबा
एकाएकी मोठ्याने बोलले “ अरे पोटात कळ आली रे ! लई दुखत रे ! ”
असे बोलून जवळ बसलेल्या एका इसमाजवळून त्याचे मुंडासे मागून घेईले ते
लाल रंगाचे होते. आपण उभे राहिले. त्या मुंडाश्याचा आपला कमरे सभो-
वतीं एक पीळ दिला अणि त्याचे दोन्ही शेडे दोघा इसमांच्या हातांत देऊन
त्यांना जोराने ओढण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे त्यांनीं ओढले असता “ अरे
अजून ओढा ! जोराने ओढा ! लई दुखत रे ! ” असे म्हणून जोर जोराने
त्यांना ओढण्यास सांगितले. हे दृश्य लेखकाला पाहावेना. बाबाची कंवर आव-
ळून अत्यंत बारीक झाली. लेखक घाबरून गेला त्याच्या ज्ञानाप्रमाणे त्याला
Intestinal rupture आंतडीं फुटणे, Twist in the Intestines आतड्यांना
पीळ बसणे, Shock to the vasomotor nerves व्हेझी मोटर नर्व्हला धक्का
बसणे (ज्याचा परिणाम तात्काळ मृत्यु होतो) वगैरे सर्व प्रकार पुढे उप-
स्थित होऊन हे लोक आतां बाबांना खास मारणार, असे वाटून त्याला दर-
दरून घाम सुटला, आणि आपण येथे कशाला आलो व पुढे काय होणार
याची त्याच्या हृदयांत धडकी बसली. सर्व मडळी उभीच होती. बाबाही
उभेच होते “ अजून जोराने ओढा ! आणी जोराने ओढा ” म्हणून
एकसारखे मोठ्याने बोलत होते.

लेखक ओरडला “ अरे तुम्ही काय मांडले आहे ! त्या म्हातान्याला
मारायला बसतं काय ! ” ते म्हणाले, “ आम्ही काय करावे ? बाबा जोर-
जोराने आंबळायला गागतात ना ? ” तेव्हां त्याची घाबरगुडी झाली, व